
Venkovský cestovní ruch v kontextu rozvoje českého venkova

Rural Tourism in Context of Czech Rural Areas Development

Ing. Ondřej Petr / e-mail: 99592@mail.muni.cz

Katedra regionální ekonomie a správy, Ekonomicko-správní fakulta

Masarykova univerzita

PETR, Ondřej. Venkovský cestovní ruch v kontextu rozvoje českého venkova. *Czech Journal of Tourism*, 2012, roč. 1, č. 2, s. 135-155.

Abstrakt

Článek stručně prezentuje problematiku vymezení venkova včetně nejčastěji užívaných přístupů, dále nabízí přehled vybraných problémů a souvislostí historického vývoje a výzkumu venkovského cestovního ruchu. Na vstupní část navazuje pojednání o charakteristických rysech a zejména problémech venkovských oblastí České republiky, které jsou do značné míry vyústěním minulého hospodářsko-politického vývoje. Stěžejní část článku shrnuje vybrané otázky rozvoje venkova a převládající přístupy k rozvoji venkova, se zvláštním důrazem na potenciál cestovního ruchu, předpoklady, bariéry, přínosy či negativní aspekty jeho rozvoje. Je zřejmé, že v problematice rozvoje venkova se prolíná mnoho dimenzí – ekonomická, geografická, demografická, environmentální, sociální, kulturně historická, urbanistická, architektonická, ale také psychologická.

Klíčová slova

Venkovské oblasti, rozvoj venkova, diverzifikace, cestovní ruch

Abstract

The paper briefly presents a question of defining rural areas, including most common approaches. It also offers a summary of chosen problems and historical linkages and research context of rural tourism. The introductory part is followed by balancing characteristic features and namely troubles of rural areas of the Czech Republic, which are largely a consequence of previous economic and political climate. Major part of the paper summarizes chosen aspects of rural development and prevailing approaches to rural development, emphasizing a potential of tourism, preconditions, barriers, pros and cons of its development. It is obvious, that the topic of rural development interconnects many dimensions – economic, geographic, demographic, environmental, social, cultural, historical, urbanistic, architectonic and psychological, as well.

Keywords

Rural areas, rural development, diversification, tourism

Klasifikace JEL: R00, R11 / **Přijato:** 12. 12. 2012

Úvod

Problematika venkovských oblastí byla, obzvláště v minulosti, často opomíjena a podceňována. Je třeba jí věnovat pozornost už proto, že venkovské oblasti podle standardně užívaných statistických či administrativních kritérií reprezentují více než tři čtvrtiny rozlohy území a až 90 % počtu obcí České republiky, v nichž žije přibližně čtvrtina obyvatel ČR (dle Sčítání lidu, domů a bytů 2001). Venkovské oblasti plní řadu důležitých a nezastupitelných funkcí, z nichž základními jsou funkce obytná, produkční, environmentální (krajinařsko-ekologická) a rekreační. Problematice venkova a jeho populačního vývoje se věnuje řada vědních oborů (geografie, demografie, ekonomie, sociologie), lze ji řadit na rozhraní přírodních a společenských věd.

Venkovské oblasti ČR se v současnosti potýkají s mnoha zásadními problémy, které ohrožují stabilitu osídlení venkovského prostoru. Existuje řada přístupů k rozvoji venkova, z nichž čteně zastoupené jsou v dnešní době především ty, které volají po oživení venkovského hospodářství prostřednictvím jeho diverzifikace směrem k nezemědělským aktivitám (Marsden a Sonnino, 2008; Van der Ploeg et al., 2000; Program rozvoje venkova ČR na období 2007-2013 (dále jen Program rozvoje venkova)). Často se lze setkat také s vyzdvihováním významu kultivace lidského potenciálu (Bínek et al., 2007), regionální sounáležitosti nebo zdůrazňování místních specifík. Nutno dodat, že bez péče o dopravní a technickou infrastrukturu a bez snahy o podporu podnikání a užívání informačních a komunikačních technologií (např. Reinöhllová, 2005) se venkovské obce, pokud chtějí být úspěšné, těžko obejdou. Vhodnou cestou k rozvoji obce může být také zvyšování její atraktivity pro bydlení, k čemuž mohou sloužit citlivě nastavené nástroje bytové či rodinné politiky na lokální úrovni (roli místní samosprávy se věnuje např. Douglas, 2005). Venkovský prostor má v ČR značný potenciál pro cestovní ruch, venkovské obce se ale potýkají s nedostatkem finančních prostředků a nemohou si dovolit např. ani údržbu veřejných prostranství a adekvátní péči o okolí i zeleň uvnitř obce (Bínek et al., 2007; Program rozvoje venkova).

Cílem článku je poskytnout co možná nejkomplexnější souhrn východisek, která je potenciálně třeba brát v úvahu při zpracování tématu rozvoje venkova ČR, přičemž zvláštní pozornost je věnována roli venkovského cestovního ruchu v tomto procesu. Článek se v první části ve stručnosti zabývá problematikou definice a vymezení venkova včetně nejčastěji užívaných přístupů, jelikož vymezení venkovských oblastí je základním a nezbytným krokem, který je třeba učinit vždy, když je venkovským oblastem věnována pozornost, neboť teprve jasné uchopení prostoru umožňuje korektní zpracování a vyhodnocení dat, případně určitým způsobem „ukotvuje“ vedenou myšlenkovou polemiku. Následuje selektivní přehled literatury o často diskutovaných problémech a souvislostech historického vývoje a výzkumu venkovského cestovního ruchu. Na tato základní vstupní východiska navazuje již konkrétnější pojednání o charakteristických rysech a problémech venkovských oblastí České republiky ve světle minulého i současného hospodářsko-politického a společenského vývoje. Stěžejní část článku je tvořena přehledem vybraných aspektů rozvoje venkova a souhrnem základních premis převládajících přístupů k rozvoji venkova, případně jednotlivých faktorů jeho rozvoje. Zvláštní důraz je kladen na potenciál cestovního ruchu, předpoklady, bariéry, přínosy či negativní aspekty jeho rozvoje.

Vymezení venkova a základní směry jeho výzkumu

Při uvažování o venkovském prostoru je vhodné se alespoň okrajově zmínit o problematice jeho vymezení. K tomuto tématu existuje v zahraniční odborné literatuře poměrně bohatá diskuze. Vymezení a kategorizaci venkovského prostoru se věnuje např. Cloke (1977), na kterého později navazuje Robinson (1990). Oba autoři vnímají nesourodost venkovského prostoru, zejména rozdíly mezi venkovem příměstským a periferním. Patmore (1983) nevidí mezi městem a venkovem existenci ostré hranice, cítí spíše kontinuitu v rámci prostoru - všechno je součástí harmonického, komplexního, funkčního celku (srov. Green, 1990). Scharf (2001) upozorňuje na skutečnost, že rozdíly mezi městskými a venkovskými oblastmi bývají obecně zveličovány, mnohem větší rozdíly než mezi městem a venkovem podle něj existují např. mezi západní a východní částí Německa. Jak Robinson (1990), tak Hoggart (1990) zdůrazňují špatnou definiční uchopitelnost pojmu „venkovský“, a to zejména z důvodu heterogenity venkovského prostoru a řady podobností mezi venkovem a městem. Dle Cloka (1992) lze dokonce venkovský prostor chápat ve smyslu jeho vnímání návštěvníky pouze jako sociální konstrukt, čehož využívá např. marketing cestovního ruchu. Z ekonomického pohledu je venkovský prostor výrobním vstupem, spotřebovanou komoditou, tudíž i prostorem pro výrobu nebo rozvoj aktivit spojených s rekreací a cestovním ruchem (Cloke, 1992). Venkov je obecně vymezován jako řídko osídlený prostor, ve kterém má důležitou funkci zemědělství. Může být vymezen pozitivně nebo negativně, tedy jako doplněk městských struktur, území mimo plochy měst. Subjektivně může být vymezen například na základě vyjádření místních obyvatel o svém sídle, jejich dojmů a citění. V rámci objektivních přístupů k identifikaci venkova je nutné brát v úvahu její účel, případně obor, který se o problematiku zajímá.

V české odborné literatuře se uchopení a vymezení venkovského prostoru věnuje mnoho autorů, z nichž lze jmenovat např. Slepíčku (1989), Perlína (1998), Binka et al. (2007) nebo Šípa a Vystoupila (2005). Poměrně rozsáhlou metodiku přístupů k vymezení venkova (resp. variant vymezení) zpracoval také Český statistický úřad. Šíp a Vystoupil (2005) definují venkovský prostor jako *„periferní území, které vytváří zázemí městům, na kterých je ekonomicky i administrativně závislé. V územním systému dělby práce zajišťuje zemědělskou produkci, drobné služby a rekreaci“*. Dle Perlína (1998) bývají často rozlišována následující hlediska vymezení venkovského sídla: urbanistické, architektonické, sociologické, ekonomické, historické, administrativní a statistické. Z důvodu uchopitelnosti dat jsou venkovské oblasti nejčastěji vymezovány na základě kritérií statistických nebo administrativních - počtu obyvatel obce, statutu a hustoty obyvatel. Kritérium statutu je zakotveno v zákoně o obcích: *„Obec, která má alespoň 3000 obyvatel, je městem, pokud tak stanoví předseda Poslanecké sněmovny po vyjádření vlády.“* Ukazatel hustoty, příp. počtu obyvatel je nejčastěji mezinárodně používaným kritériem vymezení venkova, neboť je dobře dostupný a umožňuje srovnávání v rámci většiny států. Nevýhodou je ovšem velmi proměnlivá hustota zalidnění i různorodý charakter sídelního systému některých států. Je tak poměrně komplikované srovnávat například severské země s Francií či ČR. Kategorizaci území na základě hustoty zalidnění provádí standardně např. OECD, Eurostat oproti tomu vychází z kombinace kritérií hustoty a počtu obyvatel (Binek et al., 2007).

Z hlediska počtu obyvatel je v ČR statisticky běžně užívanou zlomovou hranicí mezi venkovskou a městskou obcí hranice 2000 obyvatel. Problémem je, že pro malé obce, které leží v zázemí velkých měst, je příznačný městský styl života, a přesto jsou označovány za venkovské. Naopak některé větší obce jsou považovány za města a přitom jsou neodmyslitelnou součástí venkovského prostoru, v němž jsou lokalizovány. Některé výše zmíněné problémy, spojené s užitím různých přístupů k vymezení venkova, bývají v praxi řešeny kombinacemi kritérií, modifikacemi a přizpůsobováním konkrétním podmínkám.

Typologii venkovských oblastí se v České republice z různých pohledů věnuje zejména Perlín et al. (1998, 2010). Na základě historicko-sociálního vývoje rozlišuje subur- bánní zónu, venkov v bohatých zemědělských oblastech, bohaté Sudety, chudé Sudety, vnitřní periferii a moravsko-slovenské pomezí, přičemž každý z těchto typů venkovských oblastí má svoje charakteristické rysy (více viz Perlín, 1998). Dalším přístupem Perlína et al. (2010) je typologie na základě rozvojového potenciálu, kdy jsou jako jednotlivé typy venkovských oblastí identifikovány rozvojový venkov, nerozvojový sousedský venkov, moravská periferie, vybavený moravský venkov, problémový rekreační venkov, intenzivní rekreační oblasti, strukturálně postižený průmyslový venkov a neprofilovaný venkov. V Programu rozvoje venkova je uvedena kategorizace venkova na příměstský, mezilehlý a odlehlý. „*Za příměstský venkov je možné považovat venkovské obce v rámci městských aglomerací, resp. úzce vymezených urbanizovaných území... V tomto prostoru probíhá přirozený proces přesunu bydlení a ekonomických činností z měst do okolních venkovských obcí, na který by mělo navázat dovybavení těchto obcí infrastrukturou.*“ (Program rozvoje venkova, 2007: 16-17). Odlehlý venkov zahrnuje zejména periferní oblasti, tj. území s nepříznivými sociálně – ekonomickými charakteristikami obyvatelstva a osídlení. Zbylý venkovský prostor je označován jako mezilehlý.

Problematické venkova jsou dle Havlíčka et al. (2005) nejbližší následující směry výzkumu:

- výzkumy polarizace prostoru, vymezení periferií (HAMPL, Gardavský a KUHNL, 1987; MUSIL, 1988; ILLNER, 1988);
- výzkumy pohraničí (JEŘÁBEK, 1999, 2000; JEŘÁBEK, DOKOUPIL, HAVLÍČEK a kol., 2004);
- výzkumy rozvoje venkova a rurálního prostoru (ANDRLE, 1995; PERLÍN, 1998; KUBEŠ ED., 2000; MAJEROVÁ, 2000; PROGRAM OBNOVY VENKOVA, 2001);
- výzkumy environmentálních souvislostí a dopadů polarizace prostoru na změny krajiny (UNGERMAN, 1993, 1994, 1995; LIBROVÁ, 1995; LIPSKÝ, 1995; ŘEHÁK a TARABOVÁ, 1995; BARTOŠ, TĚŠITEL a KUŠOVÁ, 1998), v dlouhodobém měřítku pak i výzkumy změn ve využití ploch v Česku (BIČÍK, CHROMÝ, JANČÁK, JELEČEK, KUPKOVÁ, ŠTĚPÁNEK a WINKLEROVÁ, 2001; BIČÍK, JELEČEK a ŠTĚPÁNEK, 2001; BIČÍK, 2002; MARADA, 2003; ŠTYCH, 2003; WINKLEROVÁ, 2003);
- výzkumy migrací, vnitřních (ČERMÁK, 1996) i mezinárodních (DRBOHLAV, 1994, 1999);
- výzkumy druhého bydlení a rekreace (BIČÍK a kol., 2001; VÁGNER, FIALOVÁ a kol., 2004);
- výzkumy města, jádrových oblastí a suburbanizačních procesů (KUPKOVÁ, 2003; SÝKORA, 1996).

Venkovský cestovní ruch – základní východiska

V Evropě se dle Page a Connella (2006) cestovní ruch na venkově rozvíjí přinejmenším od poloviny 18. století. Alpy nebo oblast Lake District v Evropě a Skalisté hory v Severní Americe byly prvními místy venkovské turistiky, nicméně nutno dodat, že tato turistika se dle Stříbrné (2005) svým charakterem naprosto lišila od dnešní formy venkovského cestovního ruchu. Divočina a hornaté regiony začaly přitahovat nejprve aristokraty a později i střední třídu (Page a Connell, 2006). První organizované zájezdy do venkovského prostředí skotské vrchoviny či Švýcarska podnikal přibližně od poloviny 19. století Thomas Cook (Shaw a Williams, 2002; Page a Connell, 2006). Až do období značného růstu poptávky i rozšiřování nabídky aktivit ve venkovském prostoru ve 20. století se však nejednalo o široce rozšířené odvětví. V globálním měřítku se venkovský cestovní ruch začal rozvíjet a propagovat až v 90. letech 20. století (Page a Connell, 2006). Patmore (1983) či Robinson (1990) zmiňují zásadní vliv industrializace a rozvoje dopravy na rozvoj venkovského cestovního ruchu. Patmore (1983) zdůrazňuje vliv rozvoje vlastnictví aut a individuální automobilové dopravy na rozptýlení rekreačních aktivit mimo dosavadní pevné dopravní (železniční) koridory. Silným důvodem rozvoje venkovského cestovního ruchu byla i potřeba uniknout z kolotoče moderního života (především městského) do přírody, k tradicím (Hall a Page, 2006). Slepíčka již v roce 1972 (obdobně Šíp a Vystoupil, 2005) mluví o potřebě úniku ze zhoršujícího se prostředí měst alespoň v nepracovních dnech, k čemuž obyvatelé čím dál silněji vede stereotypní a neosobní styl života, nadměrná hlučnost a znečištění a nedostatek zeleně (Slepíčka, 1989).

Výzkum venkovského cestovního ruchu se potýká s velice obtížnou uchopitelností základních pojmů a tudíž nesnadnou měřitelností v celé šíři problému. Bramwell (1994) uvažuje nad tím, zda fyzická existence aktivit cestovního ruchu ve venkovských oblastech vůbec vytváří samostatné odvětví „venkovský cestovní ruch“, které svým významem překračuje pouhou kombinaci jednotlivých aktivit na specifickém místě. Jak uvádí Stříbrná (2005), sporné otázky vyvstávají v souvislosti s prolínáním městského a venkovského cestovního ruchu v bezprostředním zázemí měst, se smazáváním rozdílů mezi venkovským a městským prostorem v důsledku globalizace, suburbanizace, rozvoje ICT nebo v souvislosti s „nevenkovským“ charakterem některých aktivit provozovaných v rámci cestovního ruchu na venkově. Lane (1994) jednoduše definuje venkovský cestovní ruch jako cestovní ruch, který se odehrává ve venkovské krajině. Je zde však problém jak s obecným definováním pojmu cestovní ruch, tak s definováním pojmu „venkovský“ (obdobně Stříbrná, 2005; Němčanský, 1996). Do venkovského cestovního ruchu bývá kromě agroturismu, ekoturismu a ekoagroturismu řazen také hipoturismus, pěší turismus, horský turismus, cykloturismus, relaxační dovolená, zdravotně orientovaný cestovní ruch, myslivost a lovecký turismus, jezdecký, rybaření, houbaření, fotografování, vodáctví, studium přírody a venkovských tradic, výlety na běžkách (resp. sportovně orientovaný cestovní ruch obecně), cestovní ruch motivovaný kulturou, historií a uměním, gastronomický či vinařský cestovní ruch, druhé bydlení a jak uvádí Lane (1994), v některých oblastech i etnický motivovaný cestovní ruch. Co se týče typů krajiny, preferované jsou horské a podhorské oblasti (Škvarečková, 1993).

Charakteristické rysy a problémy venkovských oblastí ČR

V průběhu času český venkov výrazně měnil charakter, ať už z hlediska hospodářského, demografického, kulturního, společenského, environmentálního, architektonického a dalších. Mezi nejsilnější vlivy, které modifikovaly podobu života na venkově, lze řadit např. průmyslovou revoluci a z ní vyplývající urbanizaci nebo odsun českého obyvatelstva z oblasti Sudet před II. světovou válkou a zejména poválečný odsun německého obyvatelstva. Těžko smazatelnou stopu zanechalo v podobě venkova období socialismu spolu s kolektivizací a mechanizací zemědělství, vyvlastňováním pozemků, politikou nivelizace, s často nevkusným „poměšťováním“ venkova, státní kontrolou kulturních akcí a společenských aktivit. Všechny zmíněné faktory značně deformovaly přirozený vývoj hospodářství a společenského života ve venkovských oblastech (Perlín, 1998; Binek et al., 2007). Jak uvádí Perlín (1998), po roce 1990 se opět začal projevovat přirozený vývoj venkovských oblastí. Byla znovu zavedena obecní samospráva. Došlo k narovnávání vlastnických vztahů a uvolnění centrálního řízení ekonomického i společenského života. Intenzita využití zemědělských pozemků se snižovala, v okolí velkých měst začala probíhat intenzivní suburbanizace. Původní venkovský charakter těchto oblastí se často vytratil a vznikl nový specifický typ venkovského osídlení. Začal se klást velký důraz na environmentální funkci venkovských oblastí, které jsou úzce spjaty s volnou přírodou a mají významnou krajinnotvornou funkci. Po roce 1990 došlo k obratu směrem ke komplexnímu řešení problematiky venkova. V současnosti převládá snaha o zachování rozdílů mezi městem a venkovem, racionální a citlivé řešení venkovské zástavby, či regeneraci návsi jako všestranných center venkovského života.

V české odborné literatuře a koncepčních materiálech (Perlín, 1998; Binek et al., 2007; Kuldová, 2005; Štych a Stránský, 2005; Vaishar a Zapletalová, 2005; Program rozvoje venkova) panuje v otázce problémů venkovských oblastí ČR a teoretických možností jejich řešení značná shoda. Mezi nejvýznamnější problémy venkova lze řadit zejména geografickou polohu, resp. odlehlost v rámci systému osídlení, stav dopravní, technické a komunikační infrastruktury, úroveň dopravní obslužnosti a frekvenci spojů, úroveň a kapacitu občanské vybavenosti, nedostatek pracovních příležitostí, nižší úroveň příjmů, nezaměstnanost, vyšší průměrný věk obyvatel, nízkou nebo nevyhovující vzdělanostní strukturu, chátrající plochy a objekty, zemědělské i průmyslové brownfields, ekologické zátěže, nedostatek finančních prostředků, nedostatečnou podporu podnikání, nedostatečnou kvalitu místních zastupitelstev (a v návaznosti nižší efektivitu využívání zdrojů – jak hmotných, tak finančních), nekoncepční přístup k rozvoji území, obecně restrukturalizaci hospodářství a úpadek zemědělství, průmyslu a řemesel coby silné základny hospodářství a zaměstnanosti na venkově, odliv a stárnutí obyvatel, nízkou atraktivitu venkova pro investory a nízký potenciál pro rozvoj sektoru služeb, potažmo celého venkovského hospodářství. Kuldová (2005) podobně uvádí (na příkladu Podbořanska) jako hlavní problémy periferních oblastí po roce 1989 reorganizaci zemědělské výroby, zánik či přeměnu socialistických zemědělských velkovýrob, následně nárůst nezaměstnanosti na venkově, odliv mladých obyvatel do větších středisek a koncentraci starších a nezaměstnaných na venkově, což dále podvazuje jeho oživení. Pro venkov byla a je typická

také nedostatečná kapacita občanské vybavenosti, maloobchodu a řemesel. Problémem jsou neupravené veřejné plochy i soukromé pozemky, zanedbané domy a výrobní objekty, ale také chátrající sakrální stavby či další objekty významné z hlediska rozvoje cestovního ruchu. V oblastech, které neleží při státních hranicích, klesá i potenciál pro rozvoj cestovního ruchu. Podle Vaishara a Zapletalové (2005) je situace dané oblasti obzvláště vážná, sejde-li se v ní více příčin marginalizace.

Český venkov je kromě obecných tendencí demografického stárnutí silně ovlivňován mechanickým pohybem obyvatel, ať už je řeč o urbanizaci, suburbanizaci či denní dojíždě do měst. Vylidňování venkova jako celku se sice zastavilo, ale to je způsobeno především usazováním obyvatel ve venkovském zázemí měst. V odlehlejších venkovských oblastech je však demografický problém stále aktuální. Z ekonomického pohledu může být vylidňování odlehklých venkovských oblastí vnímáno jako nezadržitelný projev efektivní alokace zdrojů. Lidské zdroje a především jejich kvalita jsou však podle Binka et al. (2007) rozhodujícím faktorem rozvoje venkova, jehož výsadní postavení spočívá mimo jiné ve vlivu na využití ostatních zdrojů. Propojení lidských zdrojů se zdroji hospodářskými a přírodními je rozhodující pro tvorbu a udržení pracovních příležitostí pro obyvatele, na které se následně váží další služby a podnikání.

Otázka rozvoje venkovských oblastí ČR s důrazem na využití cestovního ruchu

Otázka venkova dlouho ležela ve stínu palčivějších problémů, jejichž řešení dostávalo přednost (transformace hospodářství a politického systému, restrukturalizace, nezaměstnanost, atd.). Pozornost byla více věnována městům a otázkám suburbanizace. Periferním oblastem se vědci začali věnovat až v okamžiku, kdy se projevíly reálné rozdíly mezi regiony a nůžky mezi rychle rostoucími centry a upadajícím venkovem se začaly rozevírat (Havlíček et al., 2005). Nezbytným krokem k oživení venkova je zvýšení jeho atraktivity, zejména co se týče bydlení a pracovního uplatnění. Pokud budou lidé na venkově zůstat a poptávat místní produkci statků a služeb, venkovští podnikatelé budou motivováni k hospodářské činnosti a dojde k rozšíření nabídky pracovních příležitostí, což zase pomůže udržet obyvatele na venkově. Přítomnost zejména mladých a kvalifikovaných lidí v menších obcích je důležitá z hlediska kvality místní samosprávy, která hraje v rozvoji obce důležitou roli, ať už co se týče získávání prostředků nebo jejich následnému využití. Koutský (2005) považuje roli regionální politiky za důležitou v procesu regionálního rozvoje, zejména decentralizaci státní moci a posilování role místních a regionálních aktérů, kteří oproti situaci před r. 1989 mohou ovlivňovat prostředí, ve kterém žijí a v souladu s principem subsidiarity hájit místní zájmy. Douglas (2005) vidí v politické iniciativě klíčový aspekt rozvoje venkova. Kvalitní územní samospráva a její spolupráce se soukromým a občanským sektorem je podle něj pro místní rozvoj a zajištění dostatečné úrovně infrastruktury, občanské vybavenosti a nabídky služeb velmi důležitá. Esenciální je přitom nalezení rovnováhy mezi působením centrálních iniciativ shora dolů a demokratickými projevy místního rozvoje zdola nahoru. Při hledání této rovnováhy je důležitá spolupráce všech aktérů rozvoje venkova, účast veřejnosti, zohlednění různorodosti prostoru a poro-

zumění regionálním specifickým, správné nastavení odpovědnosti za místní dění a nesení důsledků plynoucích z této odpovědnosti (Douglas, 2005).

Podle Programu rozvoje venkova je hlavní otázkou, kterou je třeba řešit, stabilizace venkovského obyvatelstva, a sice prostřednictvím diverzifikace ekonomických aktivit zemědělských podniků směrem k nezemědělským činnostem, čímž má být dosaženo vytvoření nových pracovních míst. Hlavními cíli mají být zvýšení vzdělanosti, znalostí, lidského potenciálu, růst konkurenceschopnosti, podpora mikropodniků (zejména v oblasti drobné výroby, řemesel a maloobchodu), podpora mladých zemědělců, kteří jsou ve větší míře schopni zavádět inovativní postupy a k přírodě šetrnější moderní technologie. Významnou sférou podpory je oblast cestovního ruchu (ve spojení s využitím kulturních a přírodních specifík) jako potenciálního zdroje pracovních příležitostí, růstu poptávky a odbytu místní produkce. Současně s ostatními aktivitami by měl být podporován rozvoj či regenerace dopravní, technické a komunikační infrastruktury (rychlejší přenos znalostí a inovací), aby byl venkov lépe dostupný a atraktivnější z hlediska bydlení a podnikání. Významu ICT pro rozvoj venkova se věnuje např. Reinöhllová (2005). V dnešním světě rozvinuté globalizace se spolu ve venkovském prostoru střetávají dvě tendence. Jedna z nich, kterou nepřímou podporuje i rozvoj ICT, je ztráta místní identity a odosobnění tradičního venkovského prostoru. Druhou tendencí je rostoucí patriotismus, obroda lokálních a regionálních specifík, uvědomění obyvatel o výjimečnosti a potřebě zachování specifických venkovských hodnot. Je však třeba říci, že k udržitelnosti kvalitního života na venkově je důležité ve venkovském prostoru povzbudit rozvoj ekonomických činností, zejména služeb (např. cestovní ruch), přičemž rozvoj ICT je z tohoto pohledu esenciální (Reinöhllová, 2005).

Úspěšný rozvoj regionu může být založen na regionální sounáležitosti, využití specifického kulturního a životního prostředí, společných historických kořenů, tradic, místního folklóru, ztotožnění se obyvatel, podnikatelů a vedení obce s danou lokalitou. Zájem obyvatel o dění v obci je velmi důležitý a může částečně nahradit např. nedostatek financí. Zatímco dříve byl venkov spojován téměř výhradně se zemědělskou produkční funkcí, dnešní nový přístup k řešení problémů venkova se snaží pojmut rozvoj venkova jako komplexní proces, v němž si zemědělství uchovává důležitou roli, ale již zdaleka není jedinou činností. Klíčové se zdá být provázání všech funkcí venkova do jednoho harmonického celku, synergie a součinnost jednotlivých aktivit a aktérů rozvoje na místní i regionální úrovni, přítomnost specifických místních produktů a způsobů hospodaření, atd. (Van der Ploeg et al., 2000). Důležitý je posun nového pojetí venkovského hospodaření od anonymní produkce k transparentní produkci, kde je zaručen vztah výrobce a produktu, výrobní postup a kvalita. Přínosné je v tomto směru regionální značení produktů, systémy certifikace, atd. Na ekologické zemědělství navazují další aktivity – venkovský cestovní ruch, agroturismus, ekoturismus, údržba krajiny a další. Rozvoj venkova by měl vycházet z činnosti a podnikatelského potenciálu jednotlivých farem a domácností, které by měly hledat rovnováhu mezi individuální tržní orientací a výhodami synergie s ostatními producenty (Van der Ploeg et al., 2000; obdobně Marsden a Sonnino, 2008). Van der Ploeg et al. (2000; obdobně Marsden a Sonnino, 2008) zastává optimistický názor, že nově prosazovaný koncept rozvoje venkova je podložen přirozenými privátními auto-

nomními procesy, jejichž projevy se objevily dříve, než se toto téma stalo tématem politickým. Marsden a Sonnino (2008) však vyjadřují částečnou skepsi nad rozvojem některých venkovských regionů. Dalo by se říci, že v regionech, které mají bohatou historii, kulturní dědictví, přírodní potenciál a tamní regionální produkty zní zvučně, jsou mnohem lepší předpoklady pro diverzifikaci. Regiony, které však většinu těchto charakteristik postrádají a v minulosti byly převážně produkční, mnohem déle pokračují ve svém stávajícím zaměření a cesta k diverzifikaci se jim hledá hůře.

Odvětví cestovního ruchu, pro něž je v posledních desetiletích příznačná vysoká dynamika, je pro rozvoj venkova unikátní příležitostí. Příčinou je v prvé řadě odstranění bariér, které v minulosti cestování bránily. Zmínit lze bariéry přirozené, geografické, které již nepředstavují takovou překážku díky vysoce rozvinutému dopravnímu průmyslu a ICT, ale také bariéry umělé (politická situace, válečné konflikty, izolace některých částí světa). Za prudkým rozvojem cestovního ruchu stojí také rostoucí životní úroveň obyvatel vyspělého světa, rostoucí důraz, který lidé kladou na trávení volného času, touha poznávat nové oblasti, rozdílné prostředí, kulturu, tradice, historii i přírodu. Důležitá je možnost aktivně si vyzkoušet jiný způsob života (v našich podmínkách např. pozvolna se rozvíjející aktivní pobyty na farmě), ochutnat místní gastronomii apod. Na vzestupu je i sportovně orientovaný cestovní ruch a provozování rozmanitých letních či zimních sportovních aktivit, jejichž portfolio se neustále rozšiřuje. Venkov se v oblasti cestovního ruchu může profilovat jako komplement městského prostoru. Zatímco pro město je typická vysoká koncentrace památek, služeb a turistické infrastruktury na omezeném prostoru, pro venkov je charakteristická roztroušenost a splynutí památek v harmonii s okolní krajinou. Na rozdíl od města nabízí venkov menší koncentraci památek, ale také zachovalou přírodu, zdravé prostředí a možnosti aktivní turistiky a relaxace. Ve městě je patrnější civilizační pokrok, vše je ale výrazněji poznamenáno globalizací. Venkov proti tomu zachovává tradiční hodnoty izolovaně od nejsilnějších globálních trendů, nabízí také kulturní vyžití, ale odlišně zaměřené, bližší tradicím, folklóru, lidovému umění a tvořivosti. Může tak působit jako protiváha a nabízet vyžití jinému segmentu poptávky než město. Ve prospěch venkovských oblastí navíc hovoří dlouhotrvající trendy urbanizace, suburbanizace, stereotyp městského prostoru, rostoucí pracovní vytížení a potřeba regenerace psychických i fyzických kapacit, zhoršující se životní prostředí ve městech a jejich bezprostředním zázemí, absence estetických krajinných prvků, přírody a klidu. Lidé chtějí čím dál více z tohoto prostředí unikat. Motívem může být i snaha dostat děti alespoň na krátkou dobu do zdravého prostředí a hezké přírody. Český venkov je z tohoto pohledu vhodným prostorem, neboť je zachovalý, čistý, zdravý, plný místních zvláštností a je vždy „po ruce“ pro krátkodobou, např. víkendovou rekreaci.

Koncepce státní politiky cestovního ruchu na období 2007–2013 přikládá využití cestovního ruchu pro diverzifikaci ekonomických činností ve venkovském prostoru a stabilizaci venkovského obyvatelstva značný význam. K implementaci regionálního rozměru Koncepce má docházet prostřednictvím jednotlivých regionálních operačních programů i některých tematických operačních programů. Z hlediska implementace je významný i Program rozvoje venkova. Rozvoj cestovního ruchu může dle Programu rozvoje venkova (2007: 293) „svým dynamickým charakterem výrazně přispět k rozvoji venkova. Je to především

příležitost pro rozvoj strukturálně postižených regionů, regionů s vysokým podílem LFA a s nízkou hustotou obyvatel. Dává široký prostor pro partnerství a diverzifikaci činností na venkově, zejména v oblasti služeb.“ Z analýz venkovského prostředí ČR dle Programu rozvoje venkova (2007: 292) vyplývá, že „*venkovské oblasti mají dostatečný potenciál nejen ke zlepšení života na venkově, ale pro zlepšení kvality života celé společnosti poskytováním zdravého životního prostředí, kulturní krajiny, dostatečným stupněm sociální integrace a bezpečnosti.*“ Šíp a Vystoupil (2005) zastávají názor, že každá venkovská destinace disponuje potenciálem cestovního ruchu, jehož aktivace závisí především na stupni vyspělosti místních obyvatel tento potenciál identifikovat a využít ve svůj prospěch. V odlehlejších oblastech s narušenou strukturou lidských zdrojů, slabou ekonomickou úrovní a nízkou konkurenceschopností nicméně dle Binka et al. (2007) neexistuje dostatečný potenciál pro akumulaci vnějších rozvojových podnětů. Tyto oblasti mají omezené předpoklady pro rozvoj terciéru a kvartéru a zůstávají orientovány na primér a sekundér, případně cestovní ruch, pro jehož rozvoj často potenciál (ať už přírodní nebo kulturně historický, navíc podporovaný hustou dopravní sítí a sítí značených turistických tras a cyklotras) existuje, nicméně bez překonání dalších bariér rozvoje zůstává nevyužit a většinou nedokáže kompenzovat slabiny regionálního hospodářství (Binek et al., 2007).

Ekonomické vlivy venkovského cestovního ruchu byly dle Halla a Page (2006) vždy oblíbeným tématem výzkumu, který měl zdůrazňovat roli cestovního ruchu jako všeléku proti ekonomickým i sociálním neduhům venkovského prostoru. Němčanský (1996) bere cestovní ruch jako možný nástroj k oživení regionální ekonomiky, dle Buchty (1993) navíc mimořádně významný, efektivní a rychle se rozvíjející. Mnoho autorů (Křištofčáková, 1993; Cako, 1993; Hall a Page, 2006; Wall a Mathieson, 2006) zdůrazňuje pozitiva rozvoje venkovského cestovního ruchu – tvorbu pracovních příležitostí, péči o kulturní a přírodní bohatství, využití volných objektů nebo dokonce regeneraci brownfieldů, stabilizaci venkovského obyvatelstva, zmírňování regionálních disparit, diversifikaci venkovského hospodářství a příjmů zemědělců, rozvoj místních služeb a řemesel, zlepšení odbytu místní produkce, potažmo zvýšení kvality života venkovanů. Podle Caka (1993) sice cestovní ruch může být pomocníkem při řešení špatné hospodářské situace venkova a zdrojem dodatečných příjmů, nicméně nelze očekávat, že vyřeší vleklé problémy venkova a restrukturalizace hospodářství. Význam cestovního ruchu z hlediska ekonomické udržitelnosti venkova však dokazuje např. vývoj v době epidemie slintavky a kulhavky ve VB v roce 2001, kdy teprve výrazný pokles návštěvnosti venkova ukázal skutečný význam podílu cestovního ruchu na tvorbě venkovských příjmů (Hall a Page, 2006).

Z ekonomických funkcí plní venkovský cestovní ruch dle Vystoupila a Šauera (2006: 63-66):

- *vyrovňovací funkci* – revitalizuje hospodářsky slabé nebo strukturálně postižené regiony za podmínky, že v regionu existují předpoklady a možnosti pro cestovní ruch;
- *funkci zaměstnanosti* – ačkoli je téměř nemožné přesně určit počet vytvořených pracovních míst, cestovní ruch vytváří pracovní uplatnění i v mnoha navazujících odvětvích, uspokojujících potřeby jak místních obyvatel, tak turistů, nabízí sezónní uplatnění a práci na částečný pracovní úvazek;

- *příjmovou funkci (multiplikační efekt)* – primární příjmy plynou do regionálního zemědělství, obchodu a živností, poté jsou opět vydány ve prospěch daného regionu; výše multiplikátoru závisí na objemu dovozu vstupů a sklonu ke spotřebě v regionu;
- *výrobní funkci (efekt tvorby hodnot)* – tvorba přidané hodnoty.

Rozvoj cestovního ruchu naráží přes značný potenciál venkovských oblastí na řadu problémů, které se dají kategorizovat na problémy institucionální (zákony a administrativa, územní plánování, ochrana přírody, společenský konflikt město-venkov), nabídkové (nedostatek finančních prostředků, nedostatečná péče o kulturní dědictví, neochota spolupracovat, nízká úroveň vzdělání v oblasti managementu a marketingu, nízká míra využití ICT) a poptávkové (nedostatek informací – nízká míra využití ICT, preference vyššího standardu ubytování či zahraniční dovolené). Rekreační využití musí soutěžit se širokou škálou dalších aktivit – zemědělstvím, lesnictvím, vodohospodářstvím, těžbou nerostných surovin, průmyslem, dopravou, vojenským výcvikem či ochranou životního prostředí (Patmore, 1983; Wall a Mathieson, 2006), což má prostorové implikace pro konkurenci i komplementární využití krajiny, stejně jako pro identifikaci způsobů, jak mohou být rekreace a cestovní ruch zakotveny v neustále se měnícím venkovském prostředí. Směřování k tomuto pojetí venkovského prostoru podle Cloka (1992) stimulovala především privatizace. Jak uvádí Hall a Page (2006), přispěla k tomu i politika EU podporující diverzifikaci zemědělských farem směrem k cestovnímu ruchu a dalším nezemědělským činnostem. Rozvoj venkovského cestovního ruchu doprovází značné množství konfliktů. Nejrozšířenějšími konflikty jsou podle Walla a Mathiesona (2006) konflikty mezi turisty a rezidenty, eroze půdy způsobená změnami ve způsobu a intenzitě využití krajiny a konkurenční boje o půdu (rekreace a výstavba vs. bydlení místních, zemědělství a další tradiční využití), které tlačí její cenu nahoru. Page a Connell (2006) přidávají ještě rostoucí dopravní zátěž a obecně zatížení krajiny, znečištění či růst kriminality. V kontextu výše uvedeného se v odvětví cestovního ruchu (stejně jako všude jinde), otevřel prostor pro uplatnění vlivu myšlenek udržitelného rozvoje, čemuž věnují pozornost např. Patmore (1983), Robinson (1990), Bramwell (1994), Lane (1994), Hall a Page (2006), Wall a Mathieson (2006) a mnoho dalších. Jak zmiňují Wall a Mathieson (2006), někteří autoři naopak vyzdvihují roli cestovního ruchu ve stimulaci ochrany ŽP a oživení významu tradičních hospodářských aktivit.

Značnou část trávení volného času turistů a vyletníků ve venkovských oblastech mnoha zemí světa reprezentuje využívání druhých domovů. Dle Halla a Page (2006) je druhé bydlení nejrozšířenější ve Skandinávii, Německu, Rakousku a Kanadě, je však také charakteristickým jevem českého venkova. Podle Fialové a Vágnera (2005) představují objekty druhého bydlení cca pětinu všech obytných staveb na území ČR. Počátky chalupaření se u nás váží k 60. letům 20. století, obrovský rozmach druhého bydlení poté přišel v 70. a 80. letech, čímž výrazně nabyla na významu rekreační funkce venkova. Kapacitami pro trávení volného času byly jednak nově budované chatové osady v turisticky atraktivních oblastech a jednak původní vesnická obydlí – chalupy, kde byla kvantita zajištěna depopulačními tendencemi venkova, zvláště periferního (Fialová a Vágner, 2005). Chalupaření na odlehleém venkově může mít významná pozitiva v oblasti stabilizace sídelní soustavy, jelikož díky němu dochází k zachování malých sídel, ačkoli v těchto sídlech téměř nebo

zcela chybí trvalé obyvatelstvo a základní infrastruktura. „Druhé bydlení tak napomáhá snižování depopulace krajiny i k zachování architektonických hodnot objektů i kulturní krajiny.“ (Fialová a Vágner, 2005: 80). Kuldová (2005: 106) se nad přínosem druhého bydlení pro venkovské obce zamýšlí z jiného úhlu pohledu: „Majitelé objektů druhého bydlení se zpravidla nezajímají o veřejné dění v obci, mnozí zde ani nerealizují nákupy zboží denní spotřeby apod.“. Nezřídka vyvíjí přítomnost objektů druhého bydlení značné nároky na budování a údržbu dopravní i technické infrastruktury. Nebezpečí negativních sociálních vztahů mezi místními a novousedlíky či turisty je otázkou respektu turistů k místním hodnotám, potlačení „arogance kapitálu“ bohatých měšťáků a také tolerance místních obyvatel k cizincům. Vlastnictví objektu druhého bydlení může být dle Fialové a Vágnera (2005) impulsem k rozvoji venkovského cestovního ruchu. „Co se týče úvah o přeměně funkce rekreačního objektu na komerční využití, větší šance jsou doloženy na periferii, zřejmě především díky větší škále možných rekreačních aktivit (lyžování, turistika apod.), v oblastech atraktivních pro pobyty v pronájmu či v penzionech.“ (Fialová a Vágner, 2005: 78).

Závěry

Článek zcela jistě není vyčerpávajícím přehledem otázek, které vyvstávají okolo tématu rozvoje venkova a venkovského cestovního ruchu, ale snaží se o komplexní průnik do problematiky prostřednictvím souhrnu vybrané odborné literatury. Co se týče definování a vymezení venkovského prostoru, základní východiska jsou platná obecně, nicméně výběr a nastavení konkrétních kritérií se mezi zeměmi z důvodu odlišných charakteristik přírodních podmínek, kulturně-historického či hospodářsko-politického vývoje a následně i sídelní soustavy přirozeně liší a Česká republika v tomto ohledu není výjimkou. Ani v našich poměrech však vzhledem k diverzitě mezi různými regiony neexistuje jednoznačně akceptované kritérium vymezení venkovských oblastí. Venkov tak bývá vymezován v závislosti na zaměření konkrétního výzkumu, což s sebou často přináší nemožnost objektivního srovnání výsledků různých výzkumů a nevyužitelnost závěrů jednoho výzkumu pro obohacení jiného.

Téma rozvoje venkova a diverzifikace jeho hospodářství směrem k nezemědělským aktivitám bylo pochopitelně mnohem dříve uchopeno v zahraniční literatuře, přičemž čeští autoři problematiku rozšiřují a přizpůsobují podmínkám České republiky, např. co se týče potenciálu rozvoje venkova. Koncepční materiály se přirozeně otázce rozvoje venkova věnují účelově a přibližují ji konkrétním potřebám. Hodnocením konkrétních problémů venkovských oblastí ČR se již samozřejmě zabývají především čeští autoři.

Česká republika má jako postkomunistická země ve výzkumu cestovního ruchu a logiky i ve výzkumu ekonomických vlivů venkovského cestovního ruchu, bariér a negativních aspektů jeho rozvoje oproti tradičně turisticky vyspělým zemím světa zpoždění, z čehož vyplývá, že značná část myšlenek, které byly v obecné rovině vysloveny k tématu rozvoje cestovního ruchu, je buď převzata od zahraničních autorů, nebo jejich slova opakuje, přičemž nejstarší kořeny výzkumu cestovního ruchu pochází téměř výhradně ze zahraničí. Tyto myšlenky často platí univerzálně, případně jsou vhodně přiblíženy konkrétním

podmínkám České republiky a jejích venkovských oblastí. Výjimku mohou tvořit snad slova Slepíčky již z roku 1972 (Slepíčka, 1989) o potřebě úniku obyvatel měst do přírody, což lze připisovat mimořádně silné tradici industrializace a z ní plynoucím dopadům na městské prostředí. V České republice je dále významně rozvinutý výzkum druhého bydlení, jehož rozsah do jisté míry taktéž pramení z nešťastných politických poměrů před rokem 1989.

Při řešení otázky rozvoje venkova se jako významný problém ukazuje již definování pojmu „venkovský“ a vymezení venkovského prostoru z důvodu uchopitelnosti dat. Nejčastějšími námitkami proti jednoznačnému vymezení venkova na základě pevných kritérií jsou heterogenita venkovského prostoru a jeho úzká provázanost s prostorem městským. Většinou je tedy při zkoumání určitého problému vhodné venkov kategorizovat podle dalších doplňkových kritérií. Z výše uvedeného samozřejmě pramení i obtížnost nalezení jednoznačné a uspokojivé definice venkovského cestovního ruchu. Co se týče vývoje tohoto odvětví, zpočátku se jednalo spíše o ojedinělou formu dobrodružného cestování, která přerostla ve známější a masovější záležitost až s rozvojem společnosti, techniky, dopravy, přičemž částečně se jednalo i o nově vzniklou potřebu odpočinout si od čím dál více přetíženého městského prostředí.

Problémy venkovských oblastí jsou většinou důsledkem jejich odlehlé polohy v rámci systému osídlení a hospodářsko-politického vývoje a jeho územní diferenciaci, který se z dlouhodobého hlediska promítá i do společenského života a populačního vývoje. Jako důležitý předpoklad rozvoje venkova jsou často zmiňovány kvalita místní samosprávy a aktivní přístup obyvatel k dění v obci. Důležité je také udržovat venkovské oblasti v co nejlepším spojení s oblastmi urbanizovanými, ať už se jedná o infrastrukturu dopravní či telekomunikační. Mezi přístupy k rozvoji venkova převládají ty, které vyzdvihují potřebu diverzifikace venkovského hospodářství, utváření sítí místní či regionální spolupráce, oživení tradičních řemesel a způsobů výroby, produkování kvalitních potravin a zejména dobrý regionální marketing nabízených produktů a služeb, včetně vytváření regionálních značek.

Odvětví cestovního ruchu má značný potenciál přispět ke zlepšení situace venkovských oblastí. Venkovský cestovní ruch je v dnešní době vyhledávanou formou aktivního odpočinku od stereotypního a hektického městského prostředí. Je podporována snaha o propojení rekreační a produkční funkce venkova, přičemž venkovské prostředí, krajina, infrastruktura, obyvatelstvo, historie a tradice jsou základním ekonomickým zdrojem pro odvětví venkovského cestovního ruchu. Cestovní ruch v první řadě obohacuje venkovský sektor služeb, který je zde obvykle nedostatečně rozvinutý a jehož rozvoj je obtížný a pomalý. Zároveň však pomáhá udržovat pro venkov tradiční a dříve dominantní činnosti, ať už se jedná o zemědělství nebo průmysl a řemesla. Budování infrastruktury cestovního ruchu klade nároky na odvětví stavebnictví a související řemesla, rozvoj cestovního ruchu a návštěvnosti regionu je potenciálem pro odbyt místní zemědělské a řemeslné produkce, o níž je v posledních letech velký zájem. Poměrně módní záležitostí se pozvolna stává poznávání tradičního způsobu života, který zůstává na venkově do jisté míry zachován, případně se k němu místní podnikatelé alespoň částečně vrací jakožto k příležitosti k dosažení doplňkového příjmu. Cestovní ruch rozšiřuje nabídku pracovních příležitostí v re-

gionu, jak kvantitativně, tak kvalitativně. Je tedy důležitým nástrojem podpory regionální zaměstnanosti a pomáhá udržovat zdroje v regionu a částečně tak přerozdělovat mezi městem a venkovem na bázi samovolných tržních sil. Nezanedbatelný je také pozitivní vliv venkovského cestovního ruchu na stav dopravní a technické infrastruktury, úroveň občanské vybavenosti nebo možnosti trávení volného času místních obyvatel.

Předpokladem pro úspěšný rozvoj venkovského cestovního ruchu je však vedle účinného marketingu především vysoká atraktivita přírodního a kulturního prostředí, kterou všechny oblasti nedisponují. Mimo to naráží aktéři rozvoje venkovského cestovního ruchu na řadu problémů, které je možné obecně dělit na institucionální, poptávkové a nabídkové. Významnými konflikty, které vyvstávají z rozvoje venkovského cestovního ruchu, jsou např. konkurenční boje o půdu, potenciální napětí mezi turisty a místním obyvatelstvem nebo přetížení životního prostředí, což otevírá prostor pro uplatnění principů trvale udržitelného rozvoje. Specifickou formou rekreace v prostředí českého venkova je využívání tzv. „druhých domovů“, které má z pohledu rozvoje venkova taktéž svá pozitiva i negativa.

Veřejná podpora diverzifikace venkova pomocí určité sady nástrojů pravděpodobně sama o sobě kžýzený efekt nepřinese. Řešení problémů venkova musí primárně vycházet z tržních vztahů nabídky a poptávky, za případné pomoci veřejného sektoru tam, kde není dostatek autonomní vitality. Opět se zde vyskytuje vsudypřítomný problém nalezení vhodné kombinace aktivit veřejného a soukromého sektoru. Úloha veřejného sektoru by měla spočívat v utváření rámce pro autonomní procesy, tedy v péči o dopravní a technickou infrastrukturu, zajištění základní občanské vybavenosti, územním plánování, péči o kulturní dědictví, vhodně cílené komunální politice, podpoře rozvoje MSP a bydlení (zejména rodin s dětmi), vhodném regionálním marketingu a v mnohém dalším. Obzvláště důležité je pochopení poptávky ze strany nabídky. Venkovští hospodáři, podnikatelé, či řemeslníci by měli vystihnout společenské preference, spoluutvářet či identifikovat trhy, přizpůsobit nabídku služeb a produktů a zvolit účinnou propagaci. V tomto procesu by navíc měli rozpoznat, kde je žádoucí spolupracovat a měli by se naučit této spolupráci, a to nejen mezi sebou, ale i s veřejným sektorem.

Summary

The article is certainly not exhaustive list of issues that arise around the theme of rural development and rural tourism, but tries to be a complex entrance to the theme through a summary of selected literature. As regards the definition and delimitation of rural areas, the basic features are valid generally, but selecting and setting specific criteria varies between countries because of different characteristics of natural conditions, cultural, historical or economic and political development and consequently a settlement system as well, and the Czech Republic is no exception. Even in our situation, because of the diversity between different regions there is no clearly accepted criterion for defining rural areas. Rural areas are therefore delimited according to the focus of specific research, which often brings the impossibility of objective comparison of the results of various surveys and unavailability of research findings to enrich one another.

The theme of rural development and diversification of its economy towards non-agricultural activities was of course much earlier in the grip of foreign literature and Czech authors extend and adapt the ideas to the conditions of the Czech Republic, for example, in terms of development potential of rural areas. Conceptual materials naturally solve the question of rural development purposefully and bring it closer to specific needs. Of course, evaluating specific problems of rural areas of the Czech Republic has been already a deal of Czech authors.

The Czech Republic has as a post-communist country in comparison with traditional tourist developed countries delay in tourism research and logically also in research of economic impacts of rural tourism, barriers and negative aspects of its development, suggesting that much of the ideas that have been expressed in general on tourism development is either overtaken from foreign authors and repeats or reminds their words, with the very oldest roots of tourism research coming almost exclusively from abroad. These ideas often apply universally, or are suitably approximated to the specific conditions of the Czech Republic and its rural areas. An exception may perhaps form the words of Slepíčka from the year 1972 (Slepíčka, 1989) about the urban population need to escape into the countryside, which can be attributed to extremely strong tradition of industrialization and the resulting impacts on the urban environment. In the Czech Republic, there is also significantly advanced research on second homes, which range also stems to a certain extent from the unfortunate political situation before 1989.

When addressing the issue of rural development, it figures as a significant problem even defining of “rural” and the delimitation of rural areas due availability of data. The most common objections against the unambiguous definition of rural areas on the basis of fixed criteria are the heterogeneity of rural areas and its close links with the urban space. Therefore, when examining certain research problem, mostly it is suitable to categorize countryside by a number of additional criteria. From the above, of course, also comes the difficulty of finding a clear and satisfactory definition of rural tourism. As for the development of this sector, initially it was rather an unique form of adventure travel, which grew more famous and more massive later with the development of society, technology, transportation, and partly it was also a newly established need for a break from increasingly overloaded urban environment.

Problems of rural areas are mostly a consequence of remoteness within the settlement system and the economic and political development and its spatial differentiation, which in the long run also reflects in social life and population development. As an important prerequisite for rural development are often mentioned the quality of local government and the active attitude of people to what is happening in the village. It is also important to maintain rural areas in the best possible connection with urbanized areas, whether it is a question of transport or telecommunications infrastructure. Among the approaches to rural development dominate those, which emphasize the need for diversification of the rural economy, the networking of local or regional cooperation, revival of traditional crafts and production methods, producing quality food and especially good regional marketing of products and services, including the creation of regional brands.

Tourism industry has significant potential to improve the situation of rural areas. Nowadays, the rural tourism is requested form of active relaxation from stereotype and hectic city environment. A positive trend appears - to link rural recreational and production function, where rural environment, landscape, infrastructure, population, history and traditions are the basic economic resource for the rural tourism. In the first place, tourism enriches rural services sector, which is usually underdeveloped in the countryside and whose development is difficult and slow. But in the same time, it helps to keep rural traditional and previously dominant activity, whether it is agriculture or industry and crafts. Building tourism infrastructure puts demands on the construction industry and related trades, tourism development and growing number of visitors represent a potential for the outlet of local agricultural and handicraft production, which is increasingly requested in recent years. Getting familiar with traditional way of living, which is still kept in rural areas to some extent, becomes slowly a modern issue. Quite fashionable gradually becomes understanding the traditional way of life, which remains maintained to some extent in rural areas, or which is at least partially resurrected by local entrepreneurs as an opportunity to achieve additional income. Tourism industry expands regional supply of job opportunities, both quantitatively and qualitatively. It is therefore an important tool to promote regional employment and helps to keep the resources in a region and thus partially redistribute between urban and rural areas on the basis of spontaneous market forces. Positive influence of rural tourism on the transport and technical infrastructure quality, level of amenities or leisure opportunities of local people shouldn't be forgotten as well.

Nevertheless, a prerequisite for the successful development of rural tourism, except an effective marketing, is primarily the high attractiveness of the natural and cultural environment, which all areas do not have. In addition, actors of rural tourism development face the number of difficulties which can be generally divided into institutional, demand, and supply issues. Significant conflicts that arise from the development of rural tourism, are i.e the competitive struggle for the land, potential tension between tourists and the local population or overloaded environment. These issues provide opportunities for applying the principles of sustainable development. A specific form of recreation in the Czech rural environment is the use of so-called "second homes," which is from the perspective of rural development also its positives and negatives.

Public support of rural diversification with a specific set of tools, probably by itself will not bring an effect. Addressing rural problems must primarily be based on market supply and demand relationships, with occasional assistance of public sector, where there is not enough independent vitality. Again, there exists a pervasive problem of finding a suitable combination of activities of the public and private sectors. The role of the public sector should consist in creating a framework for autonomous processes, i.e the treatment of transport and technical infrastructure, provision of basic amenities, spatial planning, cultural heritage preservation, properly targeted local politics, support for SME development and housing (especially for families with children), suitable regional marketing and much more. Especially important is to understand the demand from the supply side. The farmers, entrepreneurs or craftsmen should capture preferences of the

society, co-create or identify markets, customize offering goods and services and select the effective promotion. Moreover, in this process they should also recognize where it is desirable to cooperate and they should learn to collaborate, not only among themselves, but also with the public sector.

Literatura

- ANDRLE, A. Vylidňování venkova v České republice 1961-1991. *Moderní obec*, 1995, č. 3, s. 8-29. In HAVLÍČEK, T. et al. *Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- BARTOŠ, M., TĚŠITEL, J. a KUŠOVÁ, D. Marginal areas – historical development, people and land-use. In KOVÁŘ, P. (ed.) *Nature and Culture in Landscape Ecology. Experiences for the 3rd Millenium*. Prague: Karolinum, 1998. s. 109-113. In HAVLÍČEK, T. et al. *Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- BIČÍK, I., CHROMÝ, P. a kol. Land Use/land Cover Changes in Czechia Over the Past 150 Years – An Overwiew. In HIMIYAMA, Y., MATHER, A., BIČÍK, I. and MILANOVA, E. *V. Land Use/Cover Change in Selected Regions in the World. Vol 1, Part IV. IGU-LUCC Reaserch Paperts IL-2001-01*. Asahikawa: Institute of Geography, Hokkaido University of Education, 2001. pp. 29-39. In HAVLÍČEK, T. et al. *Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- BIČÍK, I., JELEČEK, I. and ŠTĚPÁNEK, V. Land-Use Changes and their Social Driving Forces in Czechia in the 19th and 20th Centuries. *Land Use Policy*, 2001, vol. 18, no. 1, pp. 65-73. In HAVLÍČEK, T. et al. *Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- BIČÍK, I. Dynamic Land Use in the Czech Republic: Data Sources, Research methods and Compatibility. In HIMIYAMA, Y., HWANG, M. and ICHINOSE, T. (eds.) *Land Use Changes in Compatative Perspectives*. New Delhi: Oxford & IBH Publishing, 2002. pp. 21-30. In HAVLÍČEK, T. et al. *Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- BINEK, J., et al. *Venkovský prostor a jeho oživení*. 1. vyd. Brno, 2007, 140 s.
- BRAMWELL, B. Rural Tourism and Sustainable Rural Tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 1994, Vol. 2, pp. 1-6.
- BUCHTA, A. Podmienky a bariéry rozvoja vidieckeho turizmu a agroturizmu. In Kolektiv autorov. *Vidiecký turizmus a agroturizmus na Slovensku*. Bratislava: Réka, 1993, s. 70-71.
- CAKO, J. et al. Charakteristika vidieckeho turizmu a predmet jeho činnosti. In Kolektiv autorov. *Vidiecký turizmus a agroturizmus na Slovensku*. Bratislava: Réka, 1993, s. 57-59.
- CLOKE, P. An index of rurality for England and Wales. *Regional Studies*, 1977, Vol. 2 (1), pp. 31-46.
- CLOKE, P. The countryside. In *Policy and Change in Thatcher´s Britain*. Oxford: Pergamon, 1992, pp. 269-296.
- ČERMÁK, Z. Internal migration inthe Czech Republic during period of transition. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comeniana – Geographica*, 1996, č. 37, s. 122-130. In HAV-

- LÍČEK, T. et al. Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- Český statistický úřad: Sčítání lidu, domů a bytů 2001.
- DOUGLAS, D. J. A. The restructuring of local government in rural regions: A rural development perspective. *Journal of Rural Studies*, 2005, Vol. 21 (2), pp. 231-246.
- DRBOHLAV, D. Hlavní důvody a důsledky mezinárodní migrace obyvatelstva. Sborník ČGS, 1994, roč. 99, č. 3, s. 151-162. In HAVLÍČEK, T. et al. Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- DRBOHLAV, D. Geografické aspekty v rámci interdisciplinárního výzkumu migrace obyvatelstva. Sborník ČGS, 1999, roč. 104, č. 2, s. 73-88. In HAVLÍČEK, T. et al. Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- FIALOVÁ, D. a VÁGNER, J. Druhé bydlení v periferních oblastech. In *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 74-80.
- GREEN, B. *Countryside conservation*. London: Unwin Hyman, 1990.
- HALL, C. M. and PAGE, S. J. *The Geography of Tourism and Recreation*. New York and London: Routledge, third edition, 2006.
- HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V. a KÜHNL, K. Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČR. Praha, 1987. 255 s. In HAVLÍČEK, T. et al. Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- HAVLÍČEK, T. et al. Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- HOGGART, K. Let's do away with rural. *Journal of Rural Studies*, 1990, Vol. 6. pp. 245-257.
- Koncepce státní politiky cestovního ruchu v České republice na období 2007–2013*. Ministerstvo pro místní rozvoj ČR. Praha, 2007. 66 s.
- ILLNER, M. K vyrovnání podmínek života ve městě a na venkově. Územní plánování a urbanismus, 1988, č. 2, s. 90-95. In HAVLÍČEK, T. et al. Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- JERÁBEK, M. Geografická analýza pohraničí České republiky. Pracovní texty WP 99:11. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1999. 180 s. In HAVLÍČEK, T. et al. Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- JERÁBEK, M. Pohraničí v regionálním rozvoji a jeho výzkum. Geografie – Sborník ČGS, 2000, roč. 105, č. 1, s. 1-9. In HAVLÍČEK, T. et al. Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- JERÁBEK, M., DOKOUPIL, J., HAVLÍČEK, T. a kol. České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování? Praha: Academia, 2004. 297 s. In HAVLÍČEK, T. et al. Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- KOUTSKÝ, J. Mění se postavení původně periferních pohraničních oblastí, případová studie Euroregion Krušnohoří. In *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 123-129.

- KRIŠTOFČÁKOVÁ, M. Vidiecky cestovní ruch v Španielsku. In *Ekonomická revue cestovního ruchu*, 2005, č. 4, s. 240-242.
- KUBEŠ, J. (ed.) Problémy stabilizace venkovského osídlení ČR. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2000. 164 s. In HAVLÍČEK, T. et al. Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- KULDOVÁ, S. Podbořansko – „nová“ či „klasická“ periferie? In *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 100-108.
- KUPKOVÁ, L. (Sub)Urbanizace Prahy – teorie zonálních modelů a realita. In JANČÁK, V., CHROMÝ, P. a MARADA, M. (eds.) Geografie na cestách poznání. Praha: Karolinum, 2003. s. 32-47. In HAVLÍČEK, T. et al. Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- LANE, B. What is Rural Tourism? *Journal of Sustainable Tourism*, 1994, Vol. 2. pp. 7-21.
- LIBROVÁ, H. „Elitní“ migrace – nadějný prvek ve vývoji venkova. In Peňáz, M. a Jaklová, J. (eds.) Ekologické aspekty změn v kulturní krajině. Brno: Ekologické centrum Veronica, 1995. s. 27-29. In HAVLÍČEK, T. et al. Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- LIPSKÝ, Z. Venkovská krajina v pohybu. In Peňáz, M. a Jaklová, J. (eds.) Ekologické aspekty změn v kulturní krajině. Brno: Ekologické centrum Veronica, 1995. s. 32-33. In HAVLÍČEK, T. et al. Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- MAJEROVÁ, V. Trendy sociálních změn v zemědělství a na venkově. Praha: ČZU, 2000. 150 s. In HAVLÍČEK, T. et al. Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- MARADA, M. Dopravní infrastruktura a hierarchie středisek v českém pohraničí. Geografie – Sborník ČGS, 2003, roč. 108, č. 2, s. 130-145. In HAVLÍČEK, T. et al. Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- MARSDEN, T. and SONNINO, R. Rural development and the regional state: Denying multifunctional agriculture in the UK. In *Journal of Rural Studies*, 2008, Vol. 24 (4): pp. 422-431.
- MUSIL, J. Nové pohledy na regeneraci našich měst a osídlení. In Územní plánování a urbanismus, 1988, roč. XV, č. 2, s. 67-72. In HAVLÍČEK, T. et al. Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- NĚMČANSKÝ, M. *Agroturistika*. Slezská univerzita Opava, 1996, 158 s.
- PAGE, S. J. and CONNELL, J. *Tourism: A Modern Synthesis*. 2nd ed. London: Thomson Learning, 2006.
- PATMORE, J. A. *Recreation and Resources: Leisure Patterns and Leisure Places*. Oxford: Blackwell, 1983.
- PERLÍN, R. *Venkov, typologie venkovského prostoru*. Praha, Ministerstvo vnitra, 1998, 20 s. Dostupné na WWW: <<http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/odbor/reforma/perlin.pdf>>.
- PERLÍN, R., KUČEROVÁ, S. a KUČERA, Z. A Typology of Rural Space in Czechia according to its Potential for Development. *Geografie*, 2010, No. 2, s. 161-187.
- Program rozvoje venkova České republiky na období 2007-2013*. Ministerstvo zemědělství ČR. Praha, 2007. 327 s.

- REINÖHLOVÁ, E. Informační a komunikační technologie pro rozvoj periferních oblastí – zkušenosti ze zahraničí. In *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 36-43.
- ROBINSON, G. M. *Conflict and Change in the Countryside*. London: Belhaven Press, 1990.
- ŘEHÁK, S. a TARABOVÁ, Z. Demografický vývoj současného venkova. In Peňáz, M. a Jaklová, J. (eds.) *Ekologické aspekty změn v kulturní krajině*. Brno: Ekologické centrum Veronica, 1995. s. 22-23. In HAVLÍČEK, T. et al. *Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- SHAW, G. and WILLIAMS, A. M. *Critical Issues in Tourism: A Geographical Perspective*. 2nd ed. Malden: Blackwell Publishing, 2002.
- SCHARF, T. Ageing and intergenerational relationships in rural Germany. *Ageing and Society*, 2001, Vol. 21: pp. 547-566.
- SLEPIČKA, A. *Proměny venkova: venkov našeho věku*. Praha: Svoboda, 1989, 388 s.
- STRÍBRNÁ, M. *Venkovská turistika a agroturistika*. Praha: Profi Press, 2005, 65 s.
- SÝKORA, L. Transformace fyzického a sociálního prostředí Prahy. In HAMP, M. a kol. *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Praha: Karolinum, 1996. s. 361-392. In HAVLÍČEK, T. et al. *Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- ŠÍP, J. a VYSTOUPIL, J. Metodika analýzy hodnoty území venkovského prostoru v intencích trvale udržitelného rozvoje cestovního ruchu jako základní nástroj nové rajonizace ČR. In HESKOVÁ, M., ŠITTLER, E. a DVOŘÁK, V. (eds.): *Sborník referátů z 10. mezinárodní konference „Cestovní ruch, regionální rozvoj a školství“*, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Tábor, 2005, 6 s.
- ŠKVAREČEKOVÁ, G. Územné predpoklady vzniku a rozvoja vidieckeho cestovného ruchu. In Kolektiv autorov. *Vidiecky turizmus a agroturizmus na Slovensku*. Bratislava: Réka, 1993, s. 30-41.
- ŠTYCH, P. Hodnocení vlivu nadmořské výšky reliéfu na vývoj změn využití půdy Česka 1845, 1948, 1990. In JANČÁK, V., CHROMÝ, P. a MARADA, M. (eds.) *Geografie na cestách poznání*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2003. s. 59-70. In HAVLÍČEK, T. et al. *Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- ŠTYCH, P. a STRÁNSKÝ, R. Dlouhodobé změny využití krajiny v méně příznivých oblastech pro zemědělství v kontextu vývoje zemědělské dotační politiky. In *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 61-73.
- URGERMAN, J. Trvale udržitelné zemědělství a rozvoj venkova. *Veronica*, 1993, roč. VII, č. 3, s. 33-37. In HAVLÍČEK, T. et al. *Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- URGERMAN, J. Rub a líc útlumových programů v zemědělství. *Veronica*, 1994, roč. VIII, č. 1, s. 39-44. In HAVLÍČEK, T. et al. *Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- UNGERMAN, J. Funkční a proporční vazby při restrukturalizaci venkovské krajiny. In PEŇÁZ, M. a JAKLOVÁ, J. (eds.) *Ekologické aspekty změn v kulturní krajině*. Brno: Ekologické centrum Veronica, 1995. s. 5-8. In HAVLÍČEK, T. et al. *Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.

- VÁGNER, J., FIALOVÁ, D. a kol. Regionální diferenciacie druhého bydlení v Česku. Praha: Karolinum, 2004, 286 s. In HAVLÍČEK, T. et al. Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 6-24.
- VAISHAR, A. a ZAPLETALOVÁ, J. Marginalizace moravsko-slovenského pohraničí. In *Problémy periferních oblastí*. Praha: Univerzita Karlova, 2005, s. 167-176.
- VAN DER PLOEG et al. Rural Development: from Practices and Policies towards Theory. *Sociologia Ruralis*, 2000, Vol. 40 (4), pp. 391-408.
- VYSTOUPIL, J. a ŠAUER, M. *Základy cestovního ruchu*. Destinační studijní opora. 1. Vyd. Brno: Ekonomicko-správní fakulta, Masarykova univerzita, 2006, 163 s.
- WALL, G. and MATHIESON, A. *Tourism: Change, impacts and opportunities*. Dorchester: Dorset, 2006.
- Zákon č. 128/2000 Sb., o obcích (obecní zřízení).*